

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ (گرایش ایران اسلامی)

کارکردهای اقتصادی و اجتماعی وقف از شاه عباس اول تا اواخر دوره صفوی

به کوشش:

سمیه امرالهی

استاد راهنما: جناب آقای دکتر حمید حاجیان پور

خرداد ۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

اظهار نامه

اینجانب سمیه امرالهی دانشجوی رشته تاریخ (گرایش ایران اسلامی) دانشکده ادبیات و علوم انسانی اظهار می کنم که این پایان نامه حاصل پژوهش خودم بوده و اگر جاهایی از منابع دیگران استفاده کرده ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشته ام. همچنین اظهار می نمایم که موضوع پایان نامه ام تکراری نیست و تعهد می نمایم که بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننموده و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیه حقوق این اثر مطابق با آیین نامه، مالکیت فکری و معنوی متعلق به دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی : سمیه امرالهی

تاریخ و امضاء:

چکیده:

سنت وقف یکی از فعالیت‌هایی است که از ادوار گذشته تا کنون در تمامی جوامع وجود داشته است. در ایران نیز این سنت از زمان باستان به صورت یک اعتقاد مذهبی دیده می‌شود؛ اما مهمترین دوره رونق و شکوفایی سنت وقف در تاریخ ایران مربوط به عصر صفوی می‌باشد که از جمله دلایل آن، علاقه زمامداران این سلسله به وقف اموال در جهت رونق و آبادانی بقاع متبرکه شیعه و ماهیت دینی حکومت ایشان بوده است. به نحوی که در زمان شاه عباس اول، املاک بسیاری به اموال موقوفه افزوده شد.

در این دوره نیز مانند ادوار پیشین نهاد وقف به عنوان نهادی رسمی دارای تاسیسات دیوانسالاری و کارمندان و متصدیان خاص خود بوده است. کارکردهای اجتماعی وقف در این دوران، در جهت رفاه حال زائران در سفرهای زیارتی، نقش بسیاری داشته است.

در اصل وقف به عنوان یک موضوع اجتماعی در مواردی مانند وقف کاروانسراها، حمام‌ها، قنات‌ها، مدارس، مساجد و همچنین وقف در جهت انجام مراسم مذهبی به ویژه عزاداری ماه محرم به پیشبرد ارزشهای اجتماعی و مذهبی کمک شایان توجهی می‌نموده است. درآمدهای حاصل از موقوفات، به نحو قابل توجهی در موارد اجتماعی نیز به مصرف می‌رسید.

موقوفات زنان نیز در این دوران، اهمیت بسیاری داشته است این واقفان از طبقه خاصی نبوده و شامل بانوان درباری و زنان عادی می‌شدند. کارکردهای اقتصادی وقف نیز بخصوص در زمینه‌های وقف املاک و اراضی موقوفه حائز اهمیت بسیار می‌باشد.

در این پژوهش به بررسی کارکردهای اجتماعی و اقتصادی وقف از زمان شاه عباس اول تا اواخر دوره صفوی پرداخته شده است. که یک دوره زمانی از (۹۹۶ تا ۱۱۴۸ هـ ق) را شامل می‌شود.

کلید واژه: وقف، صفویه، شاه عباس، دیوان اوقاف.

فهرست مطالب:

۱	فصل اول: کلیات.....
۲	۱-۱- مقدمه.....
۳	۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق.....
۴	۱-۳- هدف تحقیق.....
۴	۱-۴- پیشینه تحقیق.....
۶	۱-۵- روش تحقیق.....
۶	۱-۶- سوالات تحقیق.....
۷	۱-۷- فرضیه های تحقیق.....
۸	۱-۸- نقد و بررسی منابع.....
۸	۱-۸-۱- منابع اصلی:.....
۱۴	۱-۸-۲- تحقیقات جدید:.....
۱۹	فصل دوم: پیشینه نهاد وقف.....
۲۰	۲-۱- پیشینه نهاد وقف.....
۲۰	۲-۱-۱- وقف در ایران پیش از اسلام.....
۲۱	۲-۱-۲- وقف در اسلام.....
۲۲	۲-۱-۳- وقف در ایران پس از اسلام.....

۲۴	۲-۲-تعریف و مفهوم وقف.....
۲۴	۲-۲-۱-وقف در لغت.....
۲۴	۲-۲-۲-اقسام وقف:.....
۲۵	۲-۲-۳-ارکان وقف.....
۲۷	۲-۳-ساختار نهاد وقف.....
۲۷	۲-۳-۱-پیشینه دیوان اوقاف یا دیوان احباس.....
۲۸	۲-۴-ساختار نهاد وقف دوره صفوی.....
۲۹	۲-۵-انواع موقوفات در دوره صفوی.....
۳۰	۲-۶-صدر و موقوفات.....
۳۵	۲-۷-عمال و کارگزاران دیوان اوقاف صفوی.....
۳۸	۲-۸-متولی اوقاف.....
۴۲	فصل سوم: کارکردهای اقتصادی وقف در دوره صفوی.....
۴۳	۳-۱-مقدمه.....
۴۴	۳-۲-نهاد وقف در دوران صفوی.....
۴۸	۳-۳-اوضاع اقتصادی عصر صفوی.....
۵۱	۳-۴-اوقاف شاه عباس اول بر چهارده معصوم.....
۵۵	۳-۵-وقف عمارت قیصریه اصفهان.....

۵۷	۳-۶- اموال وقفی در دوره صفویه.....
۶۱	۳-۷- وقف و کارکرد اقتصادی آن در تعمیر و مرمت بناهای موقوفه.....
۶۱	۳-۷-۱- وقف بر لوازم روشنایی.....
۶۱	۳-۷-۲- وقف برای معطر نمودن اماکن.....
۶۲	۳-۷-۳- وقف بر خدام.....
۶۲	۳-۷-۴- وقف بر فرش.....
۶۲	۳-۷-۵- وقف بر تاسیسات جانبی.....
۶۲	۳-۷-۶- وقف بر اطعام زائران.....
۶۳	۳-۸- نقش اقتصادی وقف در تشکیل شهرها.....
۶۷	فصل چهارم: کارکردهای اجتماعی وقف در دوره صفوی.....
۶۸	۴-۱- مقدمه.....
۷۰	۴-۲- مدارس وقفی.....
۷۲	۴-۳- کاروانسراها.....
۷۳	۴-۴- مساجد.....
۷۴	۴-۵- وقف بر زیارتگاهها.....
۷۶	۴-۶- مراسم روضه خوانی.....
۷۷	۴-۷- اعیاد مذهبی.....

۷۸.....	۴-۸-وقف برای استنساخ کتاب.....
۸۰.....	۴-۹-وقف قنات.....
۸۱.....	۴-۱۰-وقف حمام.....
۸۲.....	۴-۱۱-زنان واقف.....
۸۶.....	۴-۱۲-وقف املاک از سوی زنان بر اولاد خویش.....
۸۸.....	فهرست وقف نامه های بانوان در دوره صفوی.....
۸۹.....	نتیجه گیری.....
۹۳.....	منابع و ماخذ.....

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

وقف در دوره های مختلف تاریخ ایران بعد از اسلام به عنوان یکی از مولفه های تاریخ اجتماعی با فراز و نشیب های بسیاری همراه بوده است. در این دوران، عمدتاً، وقف برای کمک به جامعه در کسب ثواب اخروی گسترش یافت. گاه اوضاع نابسامان اجتماعی و فقدان ثبات و امنیت اقتصادی، دولت‌مردان را بر آن می‌داشت تا اموال خود را به منظور حفظ در برابر حوادث گوناگون وقف نمایند. زیرا که بنا بر سنت مرسوم، کمتر کسی متعرض موقوفه ها می‌شد. وقف علاوه بر آنکه اموال را از دستبرد حوادث مصون نگاه می‌داشت، غالباً به دلیل ذکر صریح واقف در وقف نامه، املاک را از عوارض دیوانی، تبدیل به املاک خالصه و یا سیورغال حفظ می‌کرد (احمدی، ۱۳۷۶، ۹۸). هرچند در ایران پیش از اسلام، وقف به معنای دقیق کلمه وجود نداشت؛ اما انواعی از تخصیص اموال و املاک به معابد و امور خیریه و افراد وجود داشته که از جهاتی شباهت هایی با وقف داشته اند. اما وقف در فقه اسلامی از چنان ویژگی‌ها و چارچوب تعریف شده خاصی پیروی می‌کند که می‌توان گفت، وقف از مختصات نظام حقوقی و اقتصادی اسلام است. در بعضی از دوره های اسلامی، مانند دوره صفوی شاهد اوج و گسترش وقف در زمینه های مختلف می‌باشیم؛ در این دوران، وقف بویژه در زمان شاه عباس اول گسترش بسیار یافت، خاندان صفوی و بزرگان دین و دولت، خود از پیشگامان این راه بودند. زیرا در این برهه‌ی زمانی حکومت دینی و حاکمیت نهاد دین در دوره صفوی برقرار بوده است. (سلیمی فر، ۱۳۷۰، ۵۱) در این دوره مساجد، مدارس، بیمارستانها و کاروانسراهای بسیاری ساخته شد درحالیکه برای هرکدام موقوفات بسیاری قرار داده شده بود. همچنین افراد بسیاری املاک و مستغلات خود را جهت مراسم عزاداری احیای شب های متبرک و نیز بر مزارهای شریف و اماکن مقدس و حتی مسافران عتبات وقف نمودند. علاوه بر آن مسائل کوچکی چون روشنایی معابر شهر، دستگیری از فقرا و بیماران، در راه ماندگان و حتی حیوانات علیل از چشم واقفان دور نمانده است. در این دوره ظاهراً رقابتی معنوی برای وقف اموال آغاز شده بود که این امر خود موجب پیدایش مناصبی برای رسیدگی به امور وقف و همچنین استخدام مباشرانی برای این کار بود. در این دوره شغلی به نام "مستوفی موقوفات" به

وجود آمد که بر کار این مباحثان نظارت داشت. نهاد وقف، نهادی بسیار موثر در تاریخ اقتصادی ایران و ساختار اقتصادی نهاد دینی بوده است که تأثیرات ژرفی بر ساختار دینی و دیگر نهادهای اجتماعی و سیاسی ایران عصر صفوی گذاشته است (سلیمی فر، ۱۳۷۰، ۸۰). سده دهم، را می‌توان دوره پیدایش و استقرار نهاد وقف، و زمان شاه عباس کبیر را، دوره شکوفایی بخشی از این نهاد با کارکردهای مشخص داخلی و خارجی، دانست. دوره پس از او تا روزگار شاه سلیمان، دوره استمرار حیات نهاد وقف در شکل نهادینه آن بود که تا عصر شاه سلطان حسین نیز استمرار یافت چنانکه پس از سقوط اصفهان، با آشفتگی در نهاد وقف روبرو می‌باشیم (صفت گل، ۱۳۸۷، ۳۰۹).

این پژوهش، کارکردهای اجتماعی و اقتصادی نهاد وقف در محدوده زمان شاه عباس اول تا پایان دوره صفوی را مورد بررسی قرار داده و جغرافیای موضوعی آن، تمام قلمرو داخلی صفویان را در بر می‌گیرد.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت این پژوهش، ناظر بر جنبه‌های کاربردی آن می‌باشد که می‌تواند در سازمان‌های مربوطه و مجامع علمی، دانشگاهی و پژوهشی مورد استفاده علاقمندان و مخاطبان قرار گیرد. به طور کلی سخن در باب آثار اقتصادی و اجتماعی وقف بسیار است. از اینرو پژوهشگر با توجه به این موضوع که، آثار قابل توجهی در زمینه کارکردهای اقتصادی و اجتماعی وقف صورت نگرفته است و آثاری که در دسترس می‌باشد نیز، تعداد انگشت شماری را شامل می‌شود که برخی از آنها جنبه تحقیقی نداشته و در همین آثار محدود نیز، عمدتاً از یک بعد خاص به وقف نگریسته شده است؛ یا تاریخچه وقف بررسی شده و یا احکام فقهی وقف و نمونه‌هایی از موقوفات جمع‌آوری شده است. لذا انجام پژوهشی که در آن احکام فقهی وقف بیان شده و علاوه بر آن سیر حیات وقف را در طول تاریخ ایران نشان دهد و کارکردهای اقتصادی و اجتماعی در آن مورد توجه قرار گرفته باشد، ضروری به نظر می‌رسد و همین نکته پژوهشگر را برای شروع این کار تشویق و ترغیب نموده است.

۱-۳-هدف تحقیق

نهاد وقف یکی از نهادهای مهم اجتماعی و ریشه دار در تاریخ ایران می‌باشد. این نهاد، پیشرفت‌ها و تغییرات بسیاری در طول دوره‌های رشد خود از جنبه‌های گوناگون و در مقاطع مختلف تاریخی داشته است، که در اصل رشد چشمگیر آن در دوره صفویه بوده است. این رشد ناشی از سیاست‌های مذهبی _ فرهنگی حکومت صفویان بود. نهاد وقف با وجود ابعاد مختلف، تأثیرات بسیاری بر جامعه عصر صفوی داشته است.

پژوهش حاضر بر آن است تا نقش و کارکردهای این نهاد را در تحولات اقتصادی و اجتماعی دوره صفویان مورد بررسی و تحلیل قرار دهد و جنبه‌هایی از حیات دینی در تاریخ اجتماعی ایران را روشنی بخشد. شناخت عوامل موثر در گسترش این نهاد در دوره صفوی، برای تقویت آن در جامعه کنونی و گسترش روحیه وقف در جهت نیازهای اجتماعی، هدف کاربردی دیگر این پژوهش می‌باشد.

۱-۴-پیشینه تحقیق

سوابق پژوهش در این موضوع چندان گسترده و قابل توجه نیست. اما علاوه بر تکنگراری‌ها و آثاری که بصورت تخصصی در این باره تالیف شده‌اند، در بسیاری از پژوهش‌های تاریخی که مقطع مورد بحث را تحت پوشش قرار داده‌اند، می‌توان مطالبی را در این باره یافت. از جمله منابعی که در زمینه‌ی وقف و بررسی برخی از جنبه‌های آن در دوره صفویه که به‌ویژه از دوران شاه عباس اول به بعد مطالبی را نگاشته‌اند، عبارتند از:

۱- احمدی، نزهت، نهاد وقف، دگرگونی‌ها و کارکردهای فرهنگی-مذهبی آن در عصر صفوی.

۲- صفت گل، منصور. ساختار نهاد و اندیشه دینی در ایران عصر صفوی

در تالیف صفت گل، ساختار نهاد وقف و تأثیر آن بر تحولات ساختار دینی بررسی شده است و

ضمن ارائه یک چشم انداز کلی از ساختار وقف در ایران عصر صفوی و تحولات مربوط به آن ، نهاد وقف در سال های پایانی فرمانروایی صفویان در سه زمینه اوقاف سلطنتی، اوقاف درباری و اوقاف متعلق به دیگر اقدار مردم مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است و ساختار تشکیلاتی و دیوانی آن بررسی شده است ؛ اما در زمینه کارکردهای اجتماعی و اقتصادی وقف در دوره دوم صفوی مطلبی آورده نشده است .

در رساله دکتر احمدی ، تنها دگرگونی ها و کارکردهای فرهنگی - مذهبی وقف در دوره صفوی مورد بررسی قرار گرفته است . در واقع در فصل های مربوطه ، تاثیر نهاد وقف بر نظام آموزشی دوره صفوی ، وقف و نهاد روحانیت ، وقف و تشیع ، وقف و آداب و رسوم مذهبی ، بررسی شده است . در این تالیف ، استناد و استفاده از وقفنامه ها، به عنوان تنها منبع مطمئن به کار برده شده اند . و با توجه به محدودیت زمانی نویسنده در پژوهش ، تنها ۳ شهر اصفهان، مشهد و کرمان به عنوان نمونه انتخاب شده اند و بر اساس اطلاعات وقفنامه های موجود در این شهرها ، جدول هایی تهیه نموده و سپس با روش های آماری ، اطلاعات لازم را کسب کرده و در موضوعات مورد بحث به نتیجه گیری پرداخته است .

نوآوری پایان نامه :

نگارنده با هدف بررسی کارکردهای وقف در زمینه های اقتصادی و اجتماعی در دوره دوم سلسله صفوی ، سعی در پژوهش و مطالعه در محدوده زمانی مشخص شده یعنی از زمان شاه عباس اول تا اواخر دوره صفوی را دارد . با توجه به مکفی نبودن پژوهش های انجام شده در زمینه وقف که نمونه هایی آن در بالا ذکر شد از آنرو که در زمینه مورد نظر فعالیت کاملی صورت نگرفته و پژوهش های عمیق تر و بیشتری را می طلبد ، محقق قصد پژوهش در این زمینه را دارد .

۱-۵- روش تحقیق

روش تحقیق در پژوهش مورد نظر به روش توصیفی و تحلیلی خواهد بود. بدین معنی که پژوهشگر می‌کوشد ابتدا موضوع مورد بحث را توصیف و تشریح نموده و سرانجام کارکردهای اقتصادی و اجتماعی وقف را در دوره مورد نظر تبیین کند. بطور مسلم روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش کتابخانه‌ای و اسنادی است، بدین صورت که پژوهشگر پس از شناسایی منابع و دسته‌بندی آن‌ها از نظر اهمیت، کار خویش را با استفاده از کتب مرتبط آغاز می‌کند. در روش اسنادی نیز پژوهشگر در پی شناسایی اسناد و مدارک آرشیوی که بصورت مکتوب و یا رایانه‌ای در اختیار سازمان‌ها، نهادها، وزارتخانه‌ها و مؤسسات پژوهشی، مراکز نظامی، امنیتی، اقتصادی و ... قرار دارد، بر می‌آید. در صورت لزوم در این پژوهش از روش میدانی نیز استفاده خواهد شد، بدین‌گونه که، پژوهشگر می‌کوشد تا منابع و اطلاعات مربوط به پژوهش خویش را در بیرون از کتابخانه و با روش‌های متفاوتی مانند تهیه پرسشنامه، مصاحبه، گفت‌وگو، فیلم، اسلاید، سفر به اماکن تاریخی و ... بدست آورد. بدیهی است که این روش‌ها لزوماً هنگامی به کار می‌روند که روش‌های کتابخانه‌ای و اسنادی، پاسخگوی نیازهای بیشمار پژوهشگر نباشند.

۱-۶- سوالات تحقیق

- ۱- نقش نهاد وقف در گسترش فعالیت‌های اقتصادی در دوره دوم حکومت صفوی چگونه بوده است؟
- ۲- کارکرد اجتماعی نهاد وقف در دوره دوم صفوی چگونه بوده است؟
- ۳- دلیل گسترش نهاد وقف در دوره صفوی چه بوده است؟
- ۴- دوره اوج و گسترش وقف در دوره صفویه در چه زمانی بوده است؟
- ۵- نهاد وقف چه تاثیری بر ساخت نهاد دینی داشته است؟

۱-۷- فرضیه های تحقیق

۱-نهاد وقف با ایجاد اماکن موقوفه برای فعالیتهای اقتصادی ، به تسهیل تجارت و آمد و شد بازرگانان و کاروان ها کمک شایانی نمود .

۲-نهاد وقف با ایجاد اماکن عام المنفعه و خیریه در جهت رفع نیاز های محرومین و زوار و ایجاد امکانات مالی برای انجام شعائر مذهبی مانند ، عزاداری امام حسین (ع) ، دارای کارکردهای اجتماعی مذهبی بوده است .

۳-در دوره صفوی ، رقابتی معنوی برای وقف اموال آغاز شد و بدون تردید حاکمیت نهاد دینی در این رقابت معنوی موثر بوده است .

۴-زمان شاه عباس اول ، دوره اوج وقف بشمار می آید ، تمایل شاه به کسب مشروعیت دینی و به دست آوردن صبغه مذهبی و قرارگرفتن به عنوان یک واقف خیر ، دلیلی بر گسترش موقوفات در این دوره می باشد .

۵-نهاد وقف تاثیر بسزایی بر ساختار اقتصادی نهاد دینی داشته است ؛ چنانکه از عوامل موثر در پیوند نهاد دینی با دیگر ساخت های اقتصادی جامعه است .

۱-۸- نقد و بررسی منابع

در حیطه بررسی منابع مرتبط با سنت وقف و دیگر مباحث مورد بررسی در این پژوهش، برای محقق دو گروه منابع دست اول و منابع متاخر و پژوهش‌های جدید مورد استفاده می‌باشند؛ در این میان منابع دست اول خود به چند دسته تقسیم می‌شوند.

۱-۸-۱- منابع اصلی:

تذکره شاه طهماسب:

طهماسب میرزا، بزرگترین پسر شاه اسماعیل، بیش از ده سال نداشت که به جای پدر نشست و مدت ۵۴ سال بر ایران حکمرانی کرد. او قسمتی از احوالات خود را در کتابی موسوم به تذکره شاه طهماسب به صورت مکالمه و با نثری ساده نوشت که ظاهراً این عمل به تقلید "بابرنامه" صورت گرفته است. این کتاب مطالب سودمندی درباره حالات نفسانی این پادشاه و معاصران و معاشرانش را در بر دارد. تحریر دیگری از این کتاب به نام "بیاض مکالمه شاه طهماسب با ایلچیان" در دست است که شامل مخاطبات شاه طهماسب با سفیران عثمانی می‌باشد که برای عودت شاهزاده بایزید، که به دربار ایران پناهنده شده بود، آمده بودند. ظاهراً این کتاب نخستین بار در سال ۱۳۰۱-۱۳۰۳ ه.ق به وسیله اعتمادالسلطنه به ضمیمه جلد دوم "مطلع الشمس" در تهران و در ۱۸۹۰-۱۸۹۱ م. بوسیله "پاول پرن" در برلین به چاپ رسید و منتشر شد. شاه طهماسب در تذکره خود از توجه شیعیان در دوره صفوی و احترام آنان به مزار امامان و امامزادگان به ذکر مطالب جالب توجهی می‌پردازد. وی عنوان کرده است که در واقع در سایه آزادی که شیعیان در پناه زمامداران صفوی بدست آورده اند، تمامی توجه و علاقه خود را به این اماکن مذهبی جلب کرده‌اند و به طور طبیعی اموالی را وقف آنها کرده اند و سنت وقف را در این دوره با سیاست‌های مذهبی شاهان صفوی مرتبط دانسته است و در مورد آن سخن گفته است.

احسن التواریخ :

این اثر تالیف حسن بیک روملو می‌باشد. وی از نوادگان دیو سلطان روملو، سردار مشهور صفوی از قبیله چادرنشین قزلباش آذربایجان، به نام "روملو" می‌باشد. وی که از فضلا و مورخان دانشمند عصر خود بود، مدتی از عمرش را در خدمت شاه طهماسب به سر برده و در بسیاری از جنگ‌ها همراه او بوده است و پس از مرگ شاه طهماسب، به خدمت محمد خدابنده درآمد. اثر معروف او کتاب "احسن التواریخ" است. این کتاب که به زبان فارسی نگارش شده، در دوازده جلد تنظیم شده بود که ظاهراً تا کنون تنها مجلدات یازدهم و دوازدهم آن به دست ما رسیده است. از قراین چنین استنباط می‌شود که مولف کار خود را از زمان شاه اسماعیل اول شروع نموده ولی کتاب را به نام شاه اسماعیل دوم تالیف کرده است وی که به مرور مطالبی بر آن افزوده، حوادث تاریخی را سال به سال و به طور مفصل شرح داده است و در پایان حوادث هر سال، اطلاعات مبسوط و سودمندی را در شرح حال رجال سیاسی، فقیهان، دانشمندان و شاعرانی که در آن سال درگذشته‌اند، آورده است. در واقع مطالبی را در مورد برخی از افراد که در ارتباط با امور موقوفات دوره صفوی، منصبی را بر عهده داشتند را ذکر کرده است.

تاریخ عالم آرای عباسی:

این کتاب تالیف اسکندر بیگ منشی، مورخ ایرانی است که دوران حیات او در حدود تاریخ ۹۶۸-۱۰۴۳ ه.ق می‌باشد. وی نخست تحصیل ریاضیات کرد و به حسابداری پرداخت. سپس به فرا گرفتن فن انشاء و نگارش مکاتبات سیاسی پرداخت. ابتدا جزء نگهبانان شاهی شد و در سال ۱۰۰۱ ه.ق، به عنوان منشی در دربار شاه عباس اول به خدمت اشتغال ورزید و طرف اعتماد شاه قرار گرفت. اسکندر بیگ منشی، اسناد و مدارک بایگانی دولتی را در اختیار داشت و از آنرو که شاهد و ناظر بسیاری از رویدادهای زمان خویش بوده است. لذا با موفقیت توانست در سال

۱۰۳۹ ه.ق رویدادهای دوران سلطنت شاه عباس را تحت عنوان "تاریخ عالم آرای عباسی" و در ۳ جلد به نگارش درآورد. این اثر شامل یک مقدمه، دو صحیفه و یک خاتمه می‌باشد. مقدمه مشتمل است بر مطالبی که مولف از "حسن التواریخ" حسن روملو و دیگران اقتباس نموده است و شرح حوادث تاریخ ایران را در دوران نخستین سلاطین صفویه تا سال ۹۷۹ ه.ق در بردارد. در صحیفه نخست، مولف حوادث تاریخ ایران را به تفصیل و از سال ۹۷۹-۹۹۶ ه.ق، یعنی از تاریخ تولد شاه عباس اول تا جلوس وی بر تخت سلطنت شرح داده است. صحیفه دوم مرکب از دو بخش می‌باشد، یکی در شرح وقایع سی سال نخست سلطنت شاه عباس از ۹۹۶-۱۰۲۵ ه.ق و دیگری شامل وقایع دورانی است که از سال ۱۰۲۵ ه.ق آغاز می‌شود و پایان آن سال ۱۰۳۸ ه.ق، می‌باشد که مقارن با درگذشت شاه عباس اول است. به استثنای مقدمه که مطالب آن از اسناد و مدارک نویسندگان گذشته اقتباس شده است، عالم آرای عباسی، حاوی اطلاعات سودمندی در ارتباط با تاریخ اواخر قرن دهم و اوایل قرن یازدهم هجری است. مولف به پیروی از نویسندگان پیشین، به رویدادهای نظامی توجه زیادی مبذول داشته است. با این وصف زندگینامه بسیاری از بزرگان آن عصر و نحوه‌ی وصول مالیات‌ها را نیز از نظر دور نداشته است. در بخش‌های مختلف کتاب عالم‌آرا درباره انواع مالکیت ارضی، قبایل چادرنشین و رؤسای آنان به تفصیل سخن رفته است. به همین دلیل این کتاب در موضوع خود از منابع معتبر بشمار می‌آید و حتی در زمان حیات مولف نیز، مورد توجه قرار گرفته است، به گونه‌ای که رسماً به وی پیشنهاد شد، که خود ذیلی بر آن بنویسد، اسکندر بیگ کار خود را ادامه داد و شرح حوادث ۵ سال اول سلطنت سام میرزا (شاه صفی) را تا سال ۱۰۴۳ ه.ق نوشت اما مرگ او را امان نداد. اسکندر بیگ در جلد ۲ اثر خود، بخشی را به اوقاف دوره صفوی خصوصاً اوقاف شاه عباس اول بر چهارده معصوم (ع)، اختصاص داده است. و این مطلب را که این موقوفات تاثیر بسیاری بر وقف کردن اموال در این دوره از طرف درباریان و مردم عادی داشته، شرح داده است. اسکندر بیگ در تالیف خویش به بیان نقش اصلی شاه عباس اول و اهمیت دادن او به مساله اوقاف پرداخته است. اهمیت دادن به شیعیان از طرف شاه عباس اول نیز، از دیگر مطالب این اثر می‌باشد.

تاریخ عباسی :

این اثر تالیف مولانا جلال الدین محمد منجم یزدی می‌باشد ، وی منجم مخصوص شاه عباس اول بود که گویا به دلیل توجه شاه عباس نسبت به وی ، در برخی از توطئه های دربار نیز شرکت داشته است . تاریخ عباسی مشتمل بر رویدادهای تاریخی سالهای ۹۷۹-۱۰۲۰ ه.ق است و حاوی مطالب سودمندی درباره سلطنت شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدابنده می باشد . جلال‌الدین محمد یزدی، در تالیف خویش از وقف دوره صفوی نیز سخن رانده و به بررسی وضعیت عایدات موقوفات پرداخته است . وی همچنین درباره اوقاف شاه عباس اول بر چهارده معصوم(ع) و مقام صدارت که متصدی امور اوقاف بوده نیز مطالب ارزشمندی آورده است .

خلاصه السیر:

این اثر تالیف محمد معصوم بن خواجگی است که حوادث دوران سلطنت شاه صفی را در بر دارد . تنها دو نسخه خطی از این کتاب ، یکی در لیدن و دیگری در لنینگراد وجود دارد . این کتاب به همت دکتر نوائی به چاپ رسیده است . خلاصه السیر، علاوه بر بیان جنگ های داخلی و خارجی شاه صفی ، نکات و مطالب بسیاری در ارتباط با مسائل مدنی و اجتماعی روزگار صفویان بدست می‌دهد. آنچه در این کتاب در راستای پیشبرد پژوهش حاضر حائز اهمیت است این نکته می‌باشد که مؤلف مطالبی را در مورد اوقافی که مربوط به امور عام المنفعه دوره صفوی بوده اند آورده است.

ذیل تاریخ عالم آرای عباسی :

این کتاب وقایع زمان شاه صفی از سال ۱۰۳۸-۱۰۵۲ ه.ق را در بر می گیرد و در واقع ادامه کتاب تاریخ عالم آرای عباسی است که بوسیله ی اسکندر بیگ منشی نوشته شده است . با مرگ وی در سال ۱۰۴۳ ه.ق این کتاب ناتمام ماند تا آنکه به وسیله ی محمد یوسف مورخ به اتمام

رسید . در این کتاب ، مطالبی در مورد اوقاف دوره صفوی و وقف بر زمین ها و اماکن عام المنفعه شاهان و درباریان صفوی ذکر شده است.

قصص خاقانی:

تالیف ولی قلی بیگ بن داوود قلی شاملو است . وی در سال ۱۰۳۵ هـ ق در هرات به دنیا آمد و در دوران جوانی از عمال و مستوفیان منسوب به امیران هرات و سیستان بود . کتاب قصص الخاقانی مشتمل بر مقدمه ای در نسب شاه عباس دوم و سه فصل به شرح زیر می باشد : فصل اول : شرح حال اجداد صفویه ، از سلطان فیروز شاه تا جلوس اسماعیل اول را در بردارد. فصل دوم : حاوی رویدادهای سلطنت شاه اسماعیل اول، شاه طهماسب اول، شاه اسماعیل دوم، شاه محمد خدابنده، شاه عباس اول و شاه صفی می باشد . فصل سوم، مشتمل است بر سلطنت شاه عباس دوم و یک خاتمه که در سال ۱۰۷۶ هـ ق به رشته تحریر در آمده است . همچنین این کتاب شرح حال برخی از دانشمندان و حکیمان و بسیاری از فرامین و مکاتبات سیاسی را در بر دارد . در کتاب قصص الخاقانی نیز مؤلف شمه‌ای را به اوقاف شاه عباس اول در خصوص چهارده معصوم (ع) اختصاص داده است و در واقع هدف شاه عباس اول را از این موقوفات ، تصمیم او پس از استرداد آذربایجان از دولت عثمانی بیان کرده است.

سفرنامه تاورنیه:

تاورنیه در سال ۱۱۰۴ هـ ق/۱۶۰۵ م در پاریس به دنیا آمد، وی در سالهای ۱۰۴۰ هـ ق/۱۶۳۱ م تا ۱۰۷۸ هـ ق/۱۶۶۷ م ، در زمان حکمرانی شاه صفی، شاه عباس دوم و شاه سلیمان صفوی شش بار به ایران سفر نمود ، نخستین سفر وی به ایران در فاصله‌ی سال های ۱۰۴۱-۱۰۴۳ هـ ق/۱۶۳۱-۱۶۳۳ م در دوره ی سلطنت شاه صفی انجام گرفت ، دومین سفر وی در سال ۱۰۴۹ هـ ق/۱۶۳۹ م، نیز در زمان شاه صفی انجام گرفت . وی در این سفر از اصفهان به هندوستان رفت و چندین سال در آنجا اقامت گزید و در سال ۱۰۵۳ هـ ق/۱۶۴۳ م به بندرعباس برگشت . در